

BÁCSORSZÁG

• III. évf., 6. szám •
1997. június 5.

**Vajdasági
honismereti
szemle**

TARTALOM

Diákélet a szabadkai latin
gimnáziumban (1747-1845) (3.)

Emberek és életrajzok

A Pilaszánovich házaspár
portréja

A bácskai nemesi felkelés
1797-ben (2.)

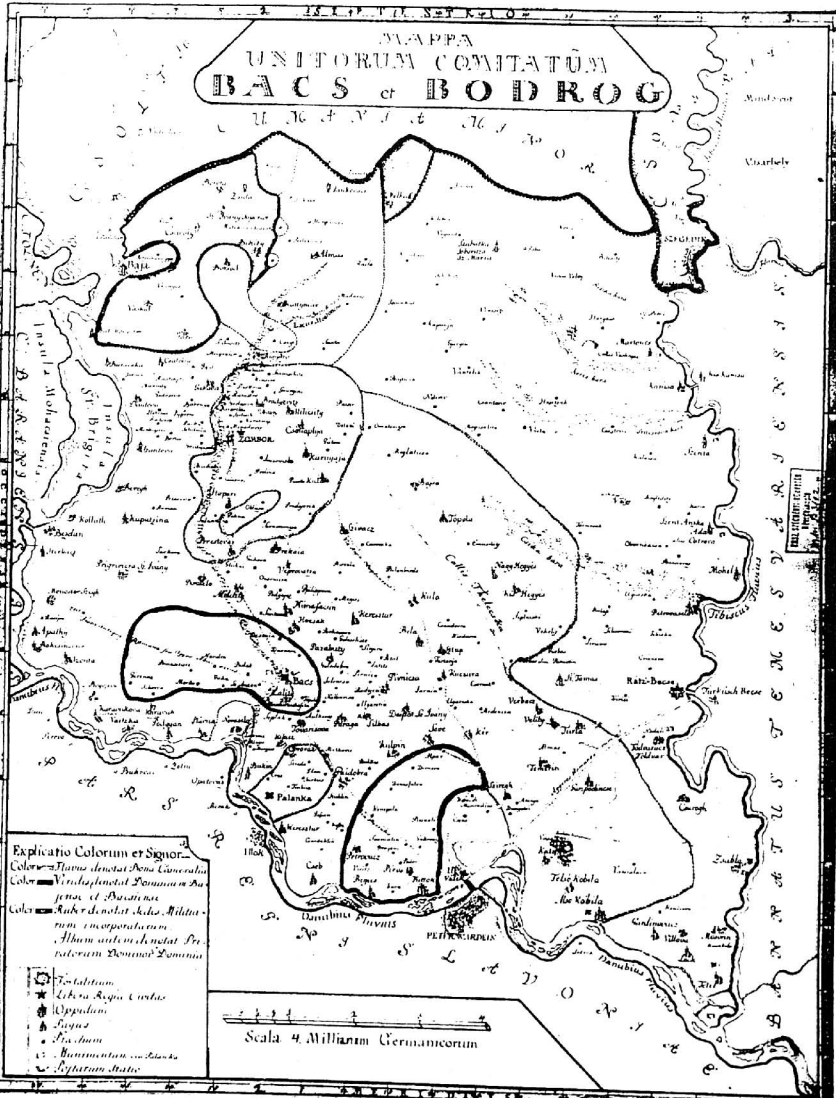
„Engedje minélelőbb
a gondviselés!” (1.)

Mikoviny és 1750 előtti
megyeterképe

Római bronz korsó

MAPPA
 UNITORUM COMITATUM
 BACS et BODROG

Explicatio Colorum et Signor.
 Color = Naves denotat Bona Generalia
 Color = Vindictas denotat Bona in Buzen et Danubio
 Color = Ruber denotat Acha Militarium incorporationem
 Albius denotat Acha Praetorum Bona in Danubio

- ☉ - Tabulum
- ★ - Libera Regni & vobis
- ⚔ - Oppidum
- ♣ - Reges
- ♠ - Praetoria
- ⚡ - Munitiones in castris
- ⚓ - Regium Status

Scala 4. Milliarum Germanicorum

H. V. S. 1853

Diákélet a szabadkai latin gimnáziumban (1747–1845)

(3.)

EDDIG a szegény sorsú diákok anyagi helyzetéről szólunk. Nézzünk be az iskolába is, ismerjük meg a diákok az iskolapadban, alapvető munkájában, a tanulásban.

A latin iskolában mi más lehetett a tanítás nyelve mint a latin. Ez tette lehetővé, hogy a különböző nemzetiségű és anyanyelvet beszélő diákok a latin grammatikális iskolában, később pedig a latin főgimnáziumban közösen tanulhattak. Anyanyelvüket vajmi keveset használhatták az iskolában, csak kezdő vagy minimista korukban beszélhettek 2-3 hónapig anyanyelvükön, míg azt segédnyelvként használták az iskola legfőbb tantárgya, a latinnyelv elsajátításában. Amikor már latin szókinccsüket felhasználhatták a legegyszerűbb konverzációra, az anyanyelvet fokozatosan kivonták és megtiltották nemcsak az iskolában, hanem az egymás közötti társalkodásban is. Csak így érthették el a mesterségesen fenntartott latin nyelv olyannyira való elsajátítását, hogy már a 3 éves latin grammatikális iskola elvégzése után a diák folyékonyan beszélt latinul. Az iskola teljesen a latin nyelv szolgálatában állt. Minden tantárgy annak elsajátítását szolgálta. Nem volt sem a diáknak, sem a tanárnak könnyű feladat. Tankönyvek a XVIII. században még nem voltak, a múlt század elején is alig tudunk rólok.

Az iskolát, kezdve a grammatikális osztályok megnyitásától, a helybeli ferences barátokra bízta a város. Ők szervezték meg a tanítást, irányították a diákok iskolai és iskolán kívüli életét. Noha az iskolát 1861-ig vezették, mégsem tartották azt saját rendjük intézetének. Városi iskola ez, amelynek fenntartásáról a városi tanács gondoskodik és fizeti a ferences tanárokat. A ferences rend nem dolgozott ki önálló tantervet saját iskolái számára sem. Így a szabadkai gimnáziumban is korábban a jezsuiták által kidolgozott tantervet, majd a XVIII. század hatvanas éveitől a liberálisabb és a megváltozott társadalmi viszonyokhoz jobban alkalmazkodó piarista rend tantervezetét alkalmazták. Az iskolák országos rendezése után az 1777-ben kiadott első és az 1806-ban megjelent császárilag jóváhagyott Ratio educationis utasításai szerint dolgoztak.

Felszerelése az iskolának mindig hiányos. A latin grammatikális iskolában az első években még iskolai bútorzat sincs. Ha a diák nem hozott magával székét, állva vagy földön ülve hallgatta a tanár előadását. Tankönyve nem lévén, ha nehezen hozzájutott valamilyen füzetféléhez, térdén készítette kusza jegyzeteit. Később, a diákok számának növekedésével alkalmasabb épületbe költözött az iskola, sőt újat is építtetett a város, amit bebútoroztatott, de egyéb tanszerekről, egy-két földabroszt kivéve, még a múlt század közepén sem igen emlékeznek meg a feljegyzések.

Az oktatásban az előadás és a diktálás dominált. A diktálás lélekölő, fárasztó, lassú módszerének is megvolt az az egy jó oldala, hogy mivel keveset lehetett tollbamondani, ezt az anyagot igencsak begyakoroltatták. Így keveset, de alaposan tanultak. Nagy gondot fordítottak a memorizálásra, amivel elérték azt, hogy az elsős, másodikos tanuló nagyon sok latin verset, míg a harmadikosok a latin klasszikusok egész beszédeit fejből tudták. Tartalmi szempontból az iskola nem adott sokat, a tanulók nem voltak szemterhelve és így a jobbaknak és gyorsabb felfogásúknak maradt idejük az önművelésre. Szabadkán csak a ferencesek rendezték be szegényes könyvtárukat, amit a diákok felhasználhattak tudásuk gyarapítására. E szűkös könyvtár szolgáltatta a vita anyagát, ami nagyon közkedvelt a diákok között, különösen a nemzeti ébredés korában, kiváló világi tanáruk, Pajor János (megh. 1832), az iskola későbbi nagyhírű igazgatójának vezetése alatt. A soknemzetiségű diákság tartalmatlan vitákon keresztül ismerkedett meg bővebben az oktatásból kimaradt politikai, gazdasági s főleg nemzeti kérdésekkel. Kiváló alkalmat nyújtott erre a felső osztályokban a heti négy órában bevezetett kötelező újságolvasás. Ezekben a vitákban kell keresni a magyar nemzeti ébredés mellett a bunyevác nemzeti ébredés kezdetét is, amelynek későbbi elindító Antunović (1815–1888) püspök és Ambrozije Šarčević (1820–1899). Mint az iskola tanulói, ebben a korban ismerkedtek meg a nemzeti kérdések problémáival.

Az iskola és a tanárok munkáját a vizsgákon elért eredmények tükrözték vissza. Ezeknek alapján állapították meg, hogy a tanuló felsőbb osztályba léphet-e. Már a latin grammatikális iskolában is alkalmazták a vizsgákat, melyek ünnepélyes keretek között zajlottak le. Rendszerint két részből álltak: a tanítási anyagnak nyilvánosság előtti felméréséből, amikor a diák a megadott kérdésekre válaszolt, majd ennek befejezése után az ünnepélyes diákelőadás morális jellegű szindarabbal. A szindarabokat rendszerint a tanárok írták s tárgyukat a Bibliából merítették. Iskolánként több ilyen színelőadást jegyeztek fel a XVIII. század ötvenes éveitől kezdve.

(Folytatjuk)

PÁLINKÁS József

A szabadkai városi főgimnázium a századfordulón
(Prokes Szabolcs gyűjteményéből)

Emberek és életrajzok

Részletek hajdani topolyaiak önéletrajzából

Szeretném bemutatni az 1900–1930-as években Topolyán még viruló népszokások szokáshordozóit, azokat az embereket, kiknek ajkáról lejegyeztem népi kultúránk emlékeit. A legidősebbek soraiból szólaltatok meg néhányat, de ez a megszólaltatás már csak átvitt értelemben mondható, mert ezek az adatközlők a Keleti- vagy a Nyugati-tetőtőben pihennek. Szavaikat és gondolataikat megőrizték jegyzeteim. Nemcsak a néprajzkutató, hanem a szociográfus számára is értékes adatokat szolgáltató kordokumentumok ezek dédapáink és dédanyáink életmódjáról. Az önvallomás a leghitelesebb igazoló levél. Önéletrajzot mondtattam velük, a jegyzeteket pedig még 1963-64-ben készítettem.

Virág Mária: „Születtem 1880-ba ganéhordáskó egy topojaí szálásón, Gábris István nagyságosúr szálásán. Akkó régön négyen laktak egy konyhába, annak szabad kiminye vót. Bent egy kemence, amellett egy patka, azon vót a vasláb. Hároman főztek a vaslábon. Egy a vaslábra tőtte az edint, kettő meg emm rakta a fazekakat, osztán paraszat húztak oda. Mindenki más-mijen szinre meszete a konyarskárt, ha vót mive erekiszteni, e lett, ha nem, hát akkó úgy vót. Hogy éltünk? Az egyik sarokba lakadalom vót, a másikba szülték a gyereket, vagy ippen halott vót. A fiátság szórakozott: egy házbú cipakóttak, oszt ott táncótak, szót a citera meg a kántát verték.”

Hüber Margit (született 1877-ben): „Én báró Vojnics Pista szálásá születtem, és hat éves koromig ott neveledtem. Áztán begyűttünk Topojára, bent laktunk három vagy négy hétig. Áztán ápánk eszegődött a Gyuszihó páradés kocsinak. Áztán mint is nyótúnk, ementünk szógáni. Én tizeklencéves koromba férhó mentem. A szálásunk a szabadkai útnak a jobb oldalán vót, Topojátú három kilométerre a vasúthó közel. Hát tudod abba az időbe nem így hívogatták a vendégeket a lakodalomba cédulává, hanem vőfnyekelt fogattak és azokká hívogattak. Egy őregebb meg egy fiatalabb vőfny vót, szallagozva díszíte hívogattak. Az őregebb vőfny verset mondott, a fiatalabb meg vitt egy csikóboórbú készűtt kulacsba bort. A lakodalomba tambura zene vót, oszt az egisz lakodalmas nép danót. Mink abba az időbe nem süttünk süteminyt, se nem főztünk ilyen finom jó ételeket. Mink majd minden nap gancát, máliét, gersilt, babot meg kápusztát főztünk. Áztán meg süttünk gibenyciát meg édes máliét kukoricalisztbú meg árpalisztbú. Mindig regge beázattuk, défélle megkevertyük, hogy édesebb legyen, osztán estefelé megsűttük. Az én idembe mink saját magunk készíttetük magunknak gunyát. Vót rokka, oszt fonytunk meg szótúnk ojan csecsebecsés pruszlikokat meg pöndölöket, hogy csak úgy mesét. Nagy szoknyák vótak dívatba, oszt ötöt-hatot is ránk vettünk, ha mentünk a fonóba, vagy tollfosztóba, mer akkó még nem vót bál megjelőt helen. A tollfosztóba összegyűit a banda, vót két-három citara, oszt vót úgy télen, hogy reggelig is át a muri. Nyáron egisz nap dógoztunk, nem is mentünk haza a

fódrú. Nyoszóját szálmábú vagy szénábú csinátunk. Úgy ki vótam ma este fáraddá, hogy a strimpflit le se vettem, úgy aluttam e. Ha szopós gyerek vót, a meg mindég vót, azt meg magam-má vittem, beletettem egy üres papír iskátulába, oszt ojan jót alutt. Abba az időbe, mikó mink férhó mentünk nem kaptunk ennyi csecsebecsét. Mink kaptunk egy almáriumot, meg egy-két köntöst, egy nyoszóját, oszt megvót a stafér. Amellick gyerek megbetegedett, az vagy meghalt vagy nem. Nem veszekedtünk, nem is káronkottunk, nem értünk mink arra rá.”

Szatmári Sándor (született 1880-ban): „Egisz életembe földműves vótam. Arra emlékszem, hogy a körsztözött utat 1890-be építették. Egyszerűbb világ vót, nem vót vérynómás. Meg az ötözet se vót ám ijen. Egy nadrágba harminc is megesküdték, mer kőccsön kérték. Máskó nem is húztak nadrágot hanem háromszeles bő gatyába jártak, ami vászonybú vót. Mikó fíjatalok vótunk, csak a kocsmába jártunk inni meg kártyázni. A leginyek vótak bent, a lányok meg kint az ucán álak, oszt várták, hogy beszólccsuk őket. Tánconí hituk be őket. Akkó nem ijen táncok vótak, hanem csárdás, frisses meg ugrálós. Az őregek meg jártak össze házakkó, oszt fonytak rokkán, meg egy dézsába vizet öntöttek, körül úték, oszt szalmacsiven bugyburikóttak. Mikó a népnek jókedve vót, mindég danót, hogy: Kukorica, édes málié, őregeber vagyok má én stb. Emutak a régi szép idők, rossz ráogondóni, de ecé mindennek véginek kő lenni.”

Tölgyesi Pál (született 1887-ben): „Topolyán születtem, verkedős leginy vótam. Sok testvérem vót. Tíz éves vótam, mikó odadtak libapásztorinak. A jászolba alutam, nem sokat törődött velem a gazdasszony. Abba az időbe a leginyélet ért valamit, mer áztán má gyűtt a sok gond. Abba az időbe még vótak bibányos asszonyok, azok avvá vátak, amivé akartak. Kis Panának hiták az egyiket. 1908 téli időszakába vót. Gyűttünk haza az egyik kollégáva, úgy 10–11 óra tájba, hódvilág vót, de bársony főlhó vót rajta. Eccé nagy lakodalmas ediny, 35–40 literes gurut előtűnk, egyenest át a Szélesutcán, oszt be egy nagykapun. Én még rá is akartam vágni a bottá, de tovább nem láttuk. Ót napra rá mentünk megest hazafelé 11–12 óra között. Az olmost előre megfordítottam oszt fizeltük, hogy mi gyün ki a kapun. Egy rosta gyűtt ki, rávágtam, hogy őreagsszony vót benne. Ót napig fekűdt ojat húztam rá. Meg betyárok is vótak ere. A szeginy leginye nem sok törtint. Visszagyűtem a katonaságtú, megnösuitem, oszt mindég azon törtük a fejűnket, elég lesz-e a kinyér a következő aralásig. A sok gyerek mindég a kinyeret kérte. Mosmá van hús is, de nem bírok enni.”

Nincs szükségünk hitelesebb dokumentumokra. Olvassuk el figyelmesen ezeket a vallomásokot, s megértjük, mennyit változott a világ.

Pilaszanovits-Horvath Irene

A Pilaszánovich házaspár portréja

ASZABADKAI Városi Múzeum művészeti gyűjteményét képezi két nagy méretű (127x97 cm) késő-biedermeier portré, amely Pilaszánovich Lajost (1815-1880) és feleségét, Pilaszánovich Lajosné szül. Horváth Irént (1834-1864) ábrázolja. A festményeket bizonyos Zablóczy Z. nevű festő festette 1859-ben, s csak a női arcképet írta alá.

Stiluskritikailag bizonyosra vehető, hogy mindkettő azonos művész munkája. Zablóczy Z. valószínűleg egy volt a kor azon közepeskválitású mestereinek, akik a vidéket járva a tehetősebb megrendelők igényeit kielégítve alkottak. Sajnos, művészettörténeti források nem jegyezték fel róla semmit.

A portrékéleteknagságban születtek, combközépig jelenítve meg a modellelt, a hagyományos fél-frontális ábrázolásban. Pilaszánovich Lajos az akkori állapotához képest (a korabeli fotokon már erősen öszül) megfiatalítva, kissé idealizálva, jobb kezét a csipőjén tartva, bal, kesztyűt tartó kezével egy asztalkára támaszkodva, kontrasztosban, bal lábára nehezdedve áll. Mögötte sematikus függönydrapériás, pilaszteres jättér. A korszak-

kállas, bajszos Pilaszánovich Lajos a korabeli ünnepi nemesi viseletben van megfestve: fekete, álló gallérú zárt selyemdollmány, panyókára vetett, prémmel szegett, vörös bélelű, zsinóros sötétkék bársonymente és piros selyemtrikónadrág. Bal oldalán kard függ. A ruhát régies, türkíz köves, bogláros öv és ptyikék díszítik. A díszmagyar a XVII. századi viseleti elemeket eleveníti fel.

A kivételes szépségű Pilaszánovich Lajosné a férjével ellentétes oldalú fél-frontális beállításban van megfestve, bal könyökével egy márvány asztalkára támaszkodik, amelyen ékszeres doboz látható, talán a gazdagságot szimbolizálva. Jobb karját lazán dús ráncolású ruháján nyugtatja. A nemesasszony ugyancsak díszmagyarban van: barna, dús haját laza kontyba aranypoátra fogja össze, melyről himzett fátyol olmik alá. Smaragd-díszes, négy soros gyöngygyakéket és gyöngyös függőt visel. Ruháját is smaragdköves díszek ékesítik. A fűzős vörös bányon ruhaderék hmvas, telt vállait szabadon hagyja, kivágása mély, a derék pedig valószínűleg vékonyra sikeredett a festő ecsetje nyomán. Csipkeszegesű, buggyos ujjú fehér ingváll és a ráncolt vörös bányon alj teszi teljessé a pompás öltözetet, melyet aranyhímzésű túll kötény ékesít. E viselet a XVI. és XVII. századi magyar nemesi női ruházatot eleveníti fel. A

Pilaszanovich Lajos

Pilaszanovich Lajosné

teljes ruházatot egy szűrszabású kabát egészíthette ki.

Annak ellenére, hogy a festmények erősebb középkeresztműveknek számítanak, számunkra mégis nagy értékű képviselők ritkaságuk és kordokumentációs jelentőségük folytán. Zabóczy Z. az akkori igényeknek megfelelően kissé idealizálva festette műveit, a fejeket és a ruhákat jobban megalkotva, a kezeket és testeket kissé gyengébben formálva meg ecsetjével. Remélhetőleg egyszer a szabadkai galéria potrégiumterményének látható darabjai lesznek ezek a festmények.

A Pilaszánovich család egyes források szerint Pozsony vármegyéből, Iványi István (1845-1917) szerint Dalmáciából (Pogizza) származik. Az utóbbi a valószínűbb. Pilaszánovich

Jakab, Fülöp, István és János a nemességét 1741-ben nyerték el, s ezt 1742-ben hirdették meg. A törökötől felszabadított, elnéptelenedett Délvidéket az új nemesség kötféleképpen szerezhetette meg: katonai szolgálatait jutalmoként, vagy megvásárolhatta a kincstártól. A török idők előtti nemesség, ha meg is volt, nem tudta visszaszerezni birtokait, vagy azért, mert elszegényedett, vagy azért, mert nem tudta bizonyítani tulajdonjogát. A bécsi udvar egyébként is akadályozta a rebellis magyar nemesség birtokszerzését. A Pilaszánovichok esetében, mint ahogy arra a címerük is utal, harci-határórvédő tevékenységüknek volt köszönhető a birtokadományozás.

A család Fülöpöt ágazott szét és a roglaticai előnevét használta, mivel Roglatián volt birtokos, melynek fele részére Pilaszánovich Dávid, györgy és Márk 1777-ben nyert donációt. A család korábbi lakhelyei Szelence és Bács voltak. A birtokba a káptalan ugyanaz évben iktatta be őket (kalocsai káptalan levéltár).

A család címerét két mezőjű pajzs képezi, melyen zöld mezőn egy daru áll, lábával követ tartva. A pajzs fölött egy kar emelkedik karddal. A foszlány jobbról ezüst-vörös, balról ezüst-kék. Kedvelt magyar címerkép a kardot tartó kar, mely utal a valódi vagy a címszerzés indokál feltüntetett hőstetterre. A főemelt lábával követ tartó darut az őrtállást szimbolizálva jelenítették meg, vesély esetén a követ eljeltve figyelmezteti társait.

Pilaszánovich Lajos Dávid dédunokája, Pilaszánovich Pál fia volt. Felső-Rogaticán született 1815. augusztus 15-én, és a megyei alügyvéd tisztjét töltötte be. 1847-ben táblabíró. Az ópacséri születésű Czabaji Horváth Irénnel (szül. 1834. június 19-én) 1853-ban kötnek házasságot Baján. Két gyermekük születik: Dezső (1854-1874) és Mária (1857-1919). Pilaszánovich Lajosné nemcsak szép természetű és arcú volt, ami a családi fényképek is híven mutatnak, hanem kedves és figyelmes édesanyja is, ami gyermekeihez írt leveleiből tűnik ki (Történelmi Levéltár, Szabadka). A halál fiatalon elragadta, de szerencsére nem kellett megérnie fiának 19 esztendősen bekövetkezett halálát. Valószínűleg mindkettőjük halálát a tüdővész okozta. A férj nem nősült újra. Az 1860-ban Alsó-Rogaticán elhunyt Pilaszánovich Lajosnál együtt mindhárman a bajai Szent Rókus-sírkert kápolnájában nyugszanak. Pilaszánovich Lajos utolsó éveiben birtokának romló ügyeivel küszködött. Vele a Pilaszánovichok (ügynevezett Pilákok) ezen férfiága kihalt. A roglaticai kastély sem áll már. Kislányuk, Mária, magas kort ért meg, 1874-ben ment nőül ifj. bajsai Vojnich Jakabhöz. Öt gyermekük született: Jerne, Vera, Csilla, József és András. A két portré ezen házassággal került a Vojnich család birtokába és lett része a hagyatékknak, mely a szabadkai Városi Múzeumba hagyományozódott, és őrzi a Pilaszánovich család emlékét.

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

A bácskai nemesi felkelés 1797-ben

(2., befejező rész)

A VÁRMEGYEI közgyűlés berekesztése utáni felkelés további szervezésével külön erre a célra megalakított bizottság foglalkozott. Lényegében ennek volt a feladata a korábban ismertetve tervezet végrehajtása, pontosítása. Mivel a bácskai inszurgensek bevetésének lehetősége a béketárgyalások miatt elodásodott, a bizottság teljes mértékben eleget tett megbízatásának, s az előkészületek zavartalanul folytak. Sőt, a vármegyei közgyűlés szeptember 18-án még további kisebb változtatásokról döntött.

Október 17-én a hadban álló felek békét kötöttek (Campo Formio), ám a királyi rendelet úgy irányozza elő, hogy a már mozgásban levő csapatok térjenek vissza a vármegyébe, s újabb rendelkezésvég maradjanak visszaélni; tehát még nem került sor teljes feloszlásukra. A csapatokat ideiglenesen Szabadkán, Baján és Zomborban szállásolták el, november 14-én azonban olyan utasítás jött, hogy a róluk való gondoskodás megszabott ideje csupán két hónap, mivel esedékes a béke véglegesítése. December 19-én érkezik az újabb rendelet, melynek értelmében sor került a felkelő had végleges feloszlására.

Bár ezáltal a vármegyeinek a mozgósítással járó költségeken kívül más veszteségei nem voltak, a fentebb ismertetett insurrekció-tervezet, valamint annak átültetése a gyakorlatba irányadó lett a következő nemesi felkelések megszervezésénél is (1800, 1805, 1809).

Az 1800-ban indult hadjárathoz érdekes incidens fűződik. Amikor a császár Bács védelmére szólította fel a nemesi hadakat, a bácsmegeyi galogos hadosztály megtagadta a határ átlépését, mivel az ország törvényei erre nem kötelezték. Amikor erre kényszeríteni akarták, felmondta az engedelmességet és hazaindult. Bár egy részüket a visszatérésükre kirendelt jászkun lovashadosztály elfogta, a csapatok zöme szétszóródva elmenekült. Többszöri megrovó sürgetésre a megye pótcsapatokat volt kénytelen állítani, bevetésükre azonban az újabb békekötés miatt nem került sor. E hadjáratnak azonban már voltak áldozatai is, igaz, a kevés bácskai inszurgens nem háborús sebekből, hanem betegségben halálozott el.

1805 őszén a franciák ismét az örökös tartományokra törtek, így a pozsonyi országgyűlés újra kihirdette a nemesi felkelést. Az előző felkelésekhez képest kisebb módosításokat eszközöltek, s azt is megtudjuk, hogy a visszamaradt pénzék az új insurrekció költségeinek fedezésére használtak fel.

1809-ben a felkelő nemesség mellett még 600 újonc táborozást rendelték el a megyében. A bácskaikat a dunai hadosztályba osztották be, és ezáltal nemcsak a tűzkereszteségen estek át, hanem derekasn küzdöttek a franciák ellen a Magyarországon területen folytatott hadműveletekben, s csak karácsony táján térhettek haza.

PEJIN Attila*

* Az írásnak nem volt célja részletezni a bácskai inszurgensek részvételét, szerepvállalását az országos nemesi felkelésben, hiszen maga a részvétel több kérdést is felvet, így például a nemesség lojalitását, a vármegyék részarányos hozzájárulását... Dudás Gyula annak idején egyébként is alapos feltárási munkát végzett. Tanulmányja szolgált alapul, hogy megemlékezzünk a mozgósítás és sajátos műltbeli formájáról, valamint bácskai vonatkozásaira hívjuk fel a figyelmet.

„Engedje minélelőbb a' gondviselés!”

A palicsi fürdő néhány korai leírása (1.)

VÁNYI István (1845–1917) 1892-ben megjelent Szabadka történetét olvasva arra a meggyőződésre juthatunk, hogy a palicsi fürdő első leírása, ami nyomtatásban is megjelent, Wiener Salamon (1833–?) 1869-ben kiadott könyvében („A palityi tófürdő. Magánrajz”) látott napvilágot. Voltak azonban ezt megelőző leírások.

Bártfay József (?–1864) a pesti Társalkodó című újságban a helyszínen szerzett tapasztalatai alapján jelentette meg cikksorozatát („Szabadka királyi város rajza”) 1843-ban. A Palicsi-tóról is írt:

„Szabadka város csak utóbbi két évben eszmélt föl e' kince felett, de rögtön is megragadta a' czélszerű módokat, mik által annak éjszak-keletről silány homok környékén, több holdakkal álló angol izlésű kertet telepített, mely igen szépen kezd díszleni. Ugy hallám – de biz én az igazságért nem kezeskedem – hogy nem sokára vendéglőt 's egykét mellek-fürdőházat is szándékozik oda, a' fürdő egyedek kényelmű felállíttatni. Engedje minélelőbb a' gondviselés!”

Tudomásunk szerint ez az első olyan megjelent írás, ami a fürdőről, s arról az elközelésről szól, hogy a város hasznostani akarta a Palicsi-tó vizének gyógyerejét. A tó „áldott vizének tiszta tükreben – folytatta Bártfay – már számtalan beteg és különféle bőrvényalákban sinylődő szerencsétlenek lemosák súlyos fájdalmaikat. Azonban üdvös víz minőségéről szóljanak a' vegyanároknak, kiknek a' különféle betegségekben éveken keresztül szenvedő emberiség testi kínjai (kik tudommal messzre tájakra fekvő fürdőkbe költségesen utazva, onnét jobboldással sem térve vissza, a' Palics áldott víz használatá által azonban elvesztett egészségüket visszanyerék) figyelmüket méltán igénylik.”

Bittermann Károly (1805–1869) Szabadkán jelentette meg az 1847. évre szóló „Szabadkai naptár, vagy közhasznú kalendáriom”-ot. Ebben a „Palicsit-fürdő”-ről is olvashatunk:

„A' Székes Viz jelenleg közönségesen fordésre használtatik, sőt hogy egészségre ható ereje, többekre kiterjesztések, még évvel ez előtt szélén egy Angol kert ültetett, 1845dikben vendéglő, a' Vizre pedig Fürdő ház építetett. Az ide kijárás könnyebbítendők a' haszonbértől, két Társas kocsi rendeltek, melyeken 5 p. xr. (pengő krajcár – H. L.) csekély árért, minden órában ki vagy be lehetett utazni.”

A pesti Orvosy Tár 1847-es évfolyamában Müller Jakab (1809–?) „gyakorló orvos Szabadkán” „A palicsi tó mint gyógyviz”-ről értekezett. Munkájának célját abban látta, hogy tölve „avatottabnak ügyelmét ez ügy iránt fölbresztasse, segédkezetek nyerve, ezen ekkor parlagon heverő, de tapasztalásom után nagy hatású viznek buvárkodására, a tevé napját földürni lássam valaha.” „Bir – írta – 5 év óta gyönyörű angol kerttel, 2 év óta vendéglővel, ugyan azóta a vizre épített fürdőházzal, szükség esetére pedig mesterkélte melegítettel is szolgálhatni. A nép emberi emlékezetet túlhaladó idő óta mindennemű betegségekben kontárkodva külsőleg használja. Az alkotó részeknek tudása, mi a gyógyszereknél oszkerü használatánál általában, de különösen a forrásoknál nélkülözhetetlen, fájdalom a palicsi gyógyviznél igen hiányos. Sem honi, sem külföldi nagyobb tekintélyű vegyész nem foglalkozott, tudommal ezen nagy hatású víz alkotó részei kikémlésével, legalább sikerét a tudós világgal nem tudatta senki. Hogy ily homályban ne egészen této-

váza haladjak, használtam a czélravezető és helyben magát ajánló segédkezet; mi által sikerült következő alkatrészeket fölfedezni, u. m. Szénsavas szikléget igen sokat. Légsavas szikléget szinte sokat. Kénsavas szikléget. Kénsavas keseréleget valószínűleg keveset. Légsavas haméleget valóság. még kevesebbet. (A vegybontás által mi lehetend még föllelni benne, a városi hatóságunk által legközelebb újra fölszított hont vegyész nevezetesség által azt hiszem nem sokára föloldva látandjuk.)”

Müllernek köszönhetően tehát megjelent az első olyan, XIX. századi munka, ami a Palicsi-tó vizének vegyi összetételét, ha nagyvonalában is, jellemzi.

Molnár János (1814–1885) „vegybontás”-ának eredményét („Pality viz Szabadka mellett”) 1856-ban tette közzé a pesti A Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei”-ben. A vizről többek között megállapította, hogy „színtelen, szagtalan; ize sóslugos. nyílt edényben állva nem zavarodik; vagy 70 C-nál elveszti átlátszóságát, s a forrásig melegítve fehér gomolyos üledéket rak le, mely azonban a kihűlés alatt legnagyobbbrézt újra feloldva, a mi kevés visszamarad, piszkos fehér. Tömörsege 1.006381, 18 C-nál s 758 mm barometerállásnál. A víz hatása alkális, de magnesia sokat hiedegben nem éjt. A forralt víz erősen alkális, s savval pezseg. Szabad CO nem mutatkozik benne. A minőleges elemzést Resze és Fresenius szerint vittem pontosan és részletesen végre; mennyilegséni a közönséges módot, mely szerint főzés által vízen olvadó és nemolvadó részt kapunk, nem egészen jól lehet követni, ...”

Molnár ismertette a víz első nyomtatásban megjelent és tétele-sen kimutatott vegyi összetételét is.

Török József (1813–1894) „orvos- és sebész tudor, a' debreczeni ref. főiskolában vegytan és természetrajz ny. r. tanára már 1848-ban fölhitva a figyelmet a Palicsi-tó vizének gyógyerejére; részletesebb leírását mégis csak az 1859-ben Debreczenben kiadott „A két Magyarhaza első rangu gyógyvizei és fürdőintézetei. Természet-, vegy-, s gyógytani sajtáságaikban előterjesztve” című könyvében jelentette meg.

„Ezen tó mellett Szabadka városa... 1853-ban egy fürdőintézetet állított, mely a vendéglőn kívül 56 lakszobával van ellátva. A meleg fürdők használatára 10 szoba van fölszerelve, a hideg fürdők számára pedig a tó közepén egy fafürdőház van felállítva, mely 2 tükörfürdő, 36 öltöző szobácskát, 12 külön fürdőhelyet s egy zuhanyéget foglal magába. A fürdői helyiséget egy 36 hold területű angol park környezi. A vendégek száma e fürdőintézetnél a fényes gyogyeredményeket következtében évről évre szaporodik s két nagy város t. i. Szabadka és Szeged közelléte minden eszert biztosítják e fürdő jövendőjét.”

Török felsorolta a Molnár-féle és a Palicsi-tó vizére vonatkozó jellemzőit is.

(Folytatjuk)

HOVÁNY Lajos*

* A szerzőnek a kanizsai Cnesa kiadó gondozásában most jelent meg A Palicsi-tó és környéke – különös tekintettel az 1697-es tollrajzra című tanulmánykötete, amely „érdekes hozzájárulás a Palicsi-tó és környéke múltbeli tanulmányozásához” (dr. Szollós Gyula), Szabadka egykori vízrendszere megismeréséhez. S mindazt rendkívül gazdag függelék és jegyzetek támasztják alá.

Mikoviny és 1750 előtti megyeterképe (Lásd a 2. oldalon!)

Mikoviny Sámuel (1700–1750) a török hódoltság után újjáéledt magyar térképészet első nagy úttörője. Lázár deák mellett az ő munkássága nemzetközi viszonylatban is kimagasló teljesítmény, hatása hosszú időre meghatározta a magyar kartográfia fejlődését. Nógrád megyében született és Nürnbergben, Altdorfban és Jénában járt egyetemre. Johann Georg Puschnernél a rézmetszés művészetét sajátította el. 1723-tól több rézmetszete is megjelent Bél Mátyás (1684–1749) műveiben. Főként Pozsonyban működött. 1729-ben a Magyar Királyi Udvari Kamara mérnökévé nevezték ki. Rövidebb később a bányavárosok érclelőhelyeinek felmérésével bízták meg. Művészi metszeteket készített a Selmecbánya környéki bányák vízszintes és függőleges járatairól. 1730-ban a bécsi Udvari Bizottság megbízta a Nagykunásj és a Jászság felmérésével. A felmérést geometriai alapon háromszögeléssel és mérőaszttal végezte. Elméleti kartográfiaival is foglalkozott, s az asztronómiai helymeghatározások és a háromszögelés magyarországi úttörőjeként tartják számon.

Térképei megelőzték az első katonai felmérés tudományos alapjait. Művein a fokhálózat a térkép szerves része. Legismertebb alkotásai a megyeterképek, amelyekből 23 térkép jelent meg. Ő készítette a megyeterképeket Bél Mátyás nagy földrajzi művéhez, a Notitia Hungariae-hoz. 1731/32-ben megírta Epistoláját, amelyben térképkészítési alapelveit rögzítette. A Bél Mátyásnak címzett levél formájában készített munka 1732-ben Pozsonyban jelent meg. Mikovinyt a Porosz Királyi Tudós Társaság tagjai sorába választotta. Szerinte a térképkészítést csillagászati, mértani, iránytű használati és vízrajzi alagra kell helyezni. 1749-ben az ő tervei alapján kezdtek meg a budai királyi várpalota építését.

A második oldalon között Bács-Bodrog Varmegyéi ábrázoló térképe év nélkül és valószínűleg a XVIII. század első felében készült. A török hódoltság utáni évtizedek állapotát, a katonaság tartózkodási helyét és birtokterületeit szemlélteti a gazdag helynévanyagot tartalmazó mű. Értesülhetünk továbbá a különböző erődírményekről, sáncokról, a domborzatról, a postaállomásokról is. Szabackát háromféle változatban tünteti fel a térkép: Szabacka, Soboritzta, Sz. Maria. (A térkép lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

MAGYAR László

Római bronz korsó

AKÉPEN látható bronz korsó alakja olyan – ha alakjától eltekintünk –, hogy lehetne népvándorlás kori, de még inkább török korból való. Vannak ugyanis olyan felledezősek, készítmények, amelyek a rendeltetésüknek olyannyira megfelelnek, hogy ha a gölöncsér vagy a bronztő előtt nem is lenne valamilyen kész minta, akkor is hasonló formát produkálna. Példának hozhatnánk fel a kést vagy a baltát, amely évezredekken keresztül megőrizte alapvető formáját.

A gazdagabb rómaiak házában, mindenütt, ahol megvetették a lábukat, így Sirmiumban (Szerémségben) is, a konyhában bronzedényeket használtak. Drágák voltak ezek, mégis nagy volt a kereslet irántuk, a bronzműveseknek nagy felvevő piacuk volt. Minden nagyobb városban működtek ilyen mesterek, de a legszebb árut Galliából és Itáliából lehetett beszerezni. A különböző célokra használt edényeket kétféle módszerrel készítették: öntéssel, illetve kalapálással, jobban mondva, a két technika kombinálásával. Előbb kiöntötték a kívánt alakú edényt, majd kalapálással adták meg neki a végső alakját.

A különböző edényrészeket (fogantyú, nyílászár) szegecseléssel vagy forrasztással kapcsolták össze, lényegében már akkor is úgy, mint ma. A legkedveltebb formák a lapos, nyeles edények, a kisebb-nagyobb, gyakran díszített vödörök és korsók voltak (víznek, bornak, olajnak). A kész edény felületét polírozták vagy aranyozták, esetleg ezüstözték, színes mázzal díszítették.

Az itt bemutatott korsót, amely 35 centiméter magas, Sremska Račán, a Sava medréből kotorták ki. Talán kereskedő felborult csónakjából esett ki? Újvidéken, a Vajdasági Múzeumban őrzik.

SZEKERES László

E számunk szerzői: BORÚS Rózsa ny. tanár/néprajzkutató (Topolya) * HOVÁNY Lajos vízmérnök (Szabadka) * KORHECZ PAPP Zsuzsanna restaurátor (Szabadka) * MAGYAR László filológus/levéltáros (Szabadka) * PÁLJANKÁS József (1915-1987) * PEJIN Attila történész (Zenta) * SZEKERES László régész (Szabadka)